

HARTYÁNDI MÁTYÁS

Engedelmes utódok és magányos taktikusok

A kínai gyermekkép változásának főbb pillanatai

Magyarországon széles körben ismert a kínai „egy gyerek politika”. Ugyanakkor ennek ellentmondani látszó statisztikák is közszájon forognak. Egyes adatok szerint ma négy megszületett gyerekből egy kínai származású, azaz a közeljövő ifjúságának negyedét a kínaiak fogják kitenni. Hogyan lehetséges az, hogy egy négy évtizede érvényben lévő születésszabályozó intézkedés ellenére nem csökkent, hanem növekedett Kína lakossága? Az elterjedt nézet szerint a kínaiak nagyon eredményesek reáltantárgyakban és matematikában, így bizonyára nem került el ez az ellentmondás az ő figyelmüket sem.

Írásomban a kínai kultúra gyermekképének alakulását kívánom felvázolni, kiemelve és alaposabban körüljárva két szakaszt: a hagyományos kínai gyermekkép kikristályosodását, valamint az azt radikálisan felváltó új szemléletet és hatását a kortárs kínai kultúrára.

A szülőisztelet kultúrája

Ahhoz, hogy megértsük a gyermek helyzetét Kínában, előbb a családi-társadalmi környezetet kell megismernünk. Az archaikus kínai társadalomban az emberi lét alapegysége a kínai család vagy nemzetség (*jia*)¹ volt. Az embert úgy vették, mint kapcsolatait hálózatát, és nem mint egyént vagy autonóm individuumot.²

1 A kínai kifejezések és nevek átírásánál a hivatalos kínai *pinyin* átírást fogom alkalmazni. Kivételt ez alól csak a műcímek, illetve azok a nevek és fogalmak képeznek, amelyeknek magyar változata már elterjedtté vált.

2 A korszak általános bemutatását ld.: Maspero, Henri: *Az ókori Kína*, Gondolat, Budapest, 1978.

Az életet kötelességek és személyes viszonyrendszerek határozták meg, amelyek közül kiemelt fontosságú volt a (vér)rokonokhoz fűzött viszony. A hagyományos társadalmak jelentős részében erős az idősebbek tisztelte, amely néha a vének uralmába, gerontokráciába torkollik, a tényleges irányítás azonban általában inkább az aktív, középső generáció kezében összpontosul. Az idősek szerepe ekkor a bölcséké, az ő feladatuk a felhalmozott ismeretek átörökítése, fenntartva a nemzedékek tudásanyagának folyamatosságát.

Az öntözéses földműveléshez, a csatornák megalkotásához és karbantartásához komoly szakértelem és sok tapasztalat szükséges, amely erősen időfüggő. Talán ennek is köszönhető az, hogy Kínában ősidők óta rendkívül fontos az idősebbek szava, akarata. A nemzedékek hierarchiáját lényegében a 20. századig a szülőtisztelet (*xiao*) normája határozta meg. Ez azonban nemcsak a hétköznapi, hanem a kultikus életben is tükröződött. A kínaiak úgy vélték, őseiktől kapták életüket és testüket, amelyet eredeti formájukban kell megőrizniük.³ Emiatt kitüntetett módon tisztelték őseiket, és sokan úgy gondolták, hogy az ember őseiért létezik.

Ebben a viszonyrendszerben egyértelmű, hogy a gyermeknek kevés, illetve kevésbé fontos szerep jut. Jól példázza ezt az a hajmeresztőnek tűnő régi kínai történet, amelyben egy szegény családapának döntést kell hoznia, hogy kit ment meg az éhhaláltól, öreg szüleit vagy kisgyermekét. A családapája számunkra talán meglepő döntést hoz: „Haljon meg a gyermek.” Az indoklása azonban fájdalmas és kérlelhetetlen logikát tükröz: „Több apám ugyanis később már nem születhet.” A történet szerencsére jól végződik, és nem hal meg senki, de a tanmese ékesen példázza a szülőket a gyermek fölé helyező szokatlan kínai normát.

Modern nyugdíjrendszer hiányában a felnőtt lakosság ugyanis azzal próbálta biztosítani az időskori létbiztonságát, hogy minél több, őket később támogató-eltartó gyermeket nemzett.⁴ A sok gyermek értékét jól jelzi az ókori Zhou dinasztia (kb. i. e. 1046 körül – i. e. 256) alapító Wen királyhoz fűződő legenda, mely szerint kilencvenkilenc asszonyától száz gyermeke volt, egyet pedig örökbe fogadott.⁵ Fontos továbbá, hogy mivel a leánygyermek házasságkötéskor férjhez ment, annak családjához

3 A haj vágása például ezért is számít tabunak a tradicionális kínai gondolkodásban. Bővebben ld.: Hartyáncsi Mátyás: Az emberi test a korai kínai bölcséletben, in *Közel s Távol* II., Eötvös Collegium, Budapest, 2012.

4 Vö.: „[Kellő szülőtisztelet esetén a] szülőknél egyedül attól kelljen tartaniuk, hogy (fiuk) megbetegszik.” Lunyu (Beszélgetések és mondások) II/6., in Tőkei Ferenc: *Kínai filozófia. Ókor I.* Magiszter Társadalomtudományi Alapítvány, Budapest, 2005, 61.

5 Bartholomew, Terese Tse: One Hundred Children – From Boys at Play to Icons of Good Fortune, in: Wicks, Ann Barrott (szerk.): *Children in Chinese Art*, University of Hawai'i Press, Honolulu, 2002, 57. A több gyermekhez több szülni tudó nő kell, amely ráerősít a többnejűségre.

költözött, így a szülőknek egy nyugodt öregkorhoz fiúgyermekre volt szükségük. Méghozzá lehetőleg egynél többre.

A kínai kultúrában ugyanis nem vált uralkodóvá a primogenitás elve. A több gyermek több lehetőséget jelenthet, közülük nem feltétlen a legidősebb, hanem a legtehetségesebb, a szülők szerint legmegfelelőbb utód lehet az örökös, miként azt a mintaként szolgáló mitikus kínai uralkodóalakok, Yao, Shun és Yu hagyományos utódlástörténetei is ábrázolják.⁶

Szintén régről gyökerező kínai gondolat az is, hogy az ember születésekor gyenge és nem rendelkezik a vadállatokéhoz hasonlatos, túléléshez előnyös bundával, karmokkal, szárnyakkal stb. Ami mégis az állatvilág csúcsára emeli, az az esze, értelmi képessége.⁷ Mivel tanulással bárki fejlődhet.⁸

Szülőtisztelet a viták keresztjében

A Zhou dinasztia uralkodásának első felét még a rokonsági-nemzetségi viszonyok határozták meg, a második felére azonban nagy ívű társadalmi folyamatok erjedése eredményeképpen meggyengült a régi típusú kínai arisztokrácia. A származás többé már nem számított, így a tehetségesebb gyermekek előtt megnyíltak a lehetőségek a társadalmi felemelkedésre. Ennek a folyamatnak a császárságban, a hivatalnokrendszer létrejöttével még látványosabb társadalmi következményei lettek.

Kína legfontosabb bölcseleje, az i. e. 6–5. században tevékenykedő Konfuciusz számára a család nem pusztán az erényes viselkedés elsajátításának terepe, hanem egyben az ország képe is volt lekicsinyítve, így a családi kötelekekben mintát és megoldást találhatott az életében tapasztalt, általa rendezni kívánt társadalmi zűrzavarra (*luan*) is.⁹ A gyermek szülőtiszteletét analógiába állította az idősebbek tiszteletével,¹⁰ sőt, akár a szolgálta iránti engedelmességével is,¹¹ ezért különösen fontos erénynek tartotta.

Konfuciusz fájdalommal szemlélte saját korát, amelyet erkölcsstelennek tartott: „Manapság úgy vélik, hogy a fiúi szeretet csupán a szülők ellátása. Pedig a legszükségesebbekkel még a

6 Különbvélemények természetesen léteztek. Trónfosztásos verziók szerepelnek a *Hanfeiziben*, és Li Bai is megemlíti őket egy versében.

7 Például *Lüshi chungju* XX 2 is *Hanshu* XXIII 1.

8 Leung, Kwok: *Beliefs in Chinese Culture* in Bond, Michael Harris (szerk.): *Oxford Handbook of Chinese Psychology*. Oxford University Press, New York, 2010, 222.

9 Lundahl, Bertil: *Han Fei Zi. The Man and the Work*, Stockholm University: Institute of Oriental Languages, Stockholm, 1992, 12.

10 „A fiatal ember otthon tisztelje a szüleit (*xiao*), házon kívül tisztelje az idősebbeket (*di*).” *Lunyu* (*Beszélgetések és mondások*) I/6., in Tókei, i. m. 58.

11 „[A jó kormányzáshoz] a fejedelem legyen fejedelem, az alattvaló legyen alattvaló, az apa legyen apa, a fiú legyen fiú.” (*Lunyu* XII/11., in Tókei, i. m. 116.

kutyákat és lovakat is ellátják. Ha hiányzik a kellő tisztelet, van-e akkor különbség a kettő között?”¹²

A szülőtiszteletet tehát többnek tartotta a szülőkről való puszta gondoskodásnál. Az őszinte érzéseknél azonban fontosabbnak tartotta a szertartásokat, mert számára azok a múlt felhalmozott tudását, bevált megoldásait rögzítették.¹³ Ezért fogalmazott úgy, hogy „[é]letükben szolgálj szüleidet a szertartások szerint, halálukban temesd el őket a szertartások szerint és áldozz nekik a szertartások szerint”¹⁴

A Konfuciusz által újrafogalmazott szülőtisztelet azonban még a szülői akarattal szembeni lázadás tiltásán is túlmutatott, halálon túl tartó engedelmisséget kívánt meg: „Amíg az apa él, figyelni kell az akaratát. Ha az apa meghalt, a tetteit kell megnézni. Ha három évig nem térünk le az apa útjáról, akkor beszélhünk fiúi szeretetről (*xiao*).”¹⁵

Bár a kínai közerkölcsöket később, a császárkorszak szinte teljes időszakában a konfuciuszi alapokon nyugvó nézetek hátrózták meg, hiba lenne azt gondolnunk, hogy nem voltak vele szemben hangos ellenvélemények. A Konfuciusz után fellépő, saját korában rendkívül népszerű Mo Di például túlzónak tartotta a hároméves gyász tradícióját,¹⁶ és a szülőtiszteletet sem tartotta önmagában erénynek, csak a mindent mindenkiel összekötő kölcsönös törődés (*jian ai*) egyik alesetének.¹⁷ „A kislány és kisfiú tudása csak addig terjed, hogy apját és anyját tisztelje. Apjukat és anyjukat nem tudják másképp odahívni, mint hogy szakadatlanul ordítanak. Miért? Mert a legnagyobb mértékben ostobák. S ha ez így van, vajon a konfuciánusok a maguk tudásával bölcsebbek-e, mint a kislányok és kisfiúk?”¹⁸

Az ellenreakció nem váratott sokat magára. Az i. e. 3. század bölcse, a más gondolati irányzatok kritikáit is rendszerébe beépítő Menciusz újrafogalmazta a konfuciánus nézetrendszer, ezzel alkalmassá téve azt arra, hogy a császárkorban a hatalom hivatalos ideológiája lehessen. Így például újra meghatározta azt az öt alapvető társadalmi viszonyt (*wulun*) is, amelyeken a kultúra virágzása nyugszik. Ezek uralkodó és szolga, apa és gyermeke, férj és felesége, idősebb és fiatalabb testvérek, valamint barátok között álltak. Szembetűnő, hogy az utolsó kivételével mindegyik hierarchikus viszony, és az idősebb férfiak státuszát erősíti. A gyermeknek ebben a rendszerben, különösen, ha leánynak szü-

12 *Lunyu* II/7. uo. 61.

13 *Lunyu* IV/13. uo. 72.

14 *Lunyu* II/5. uo. 61.

15 *Lunyu* I/11. uo. 59.

16 *Mozi* XII (*Gong Meng*) 11.

17 A *jian ai* bevett magyar fordításától (egyetemes szeretet) két okból is tartózkodom: az egyetemesség fogalmának egyetlen kínai kifejezés sem feleltethető meg, a bibliai „felebaráti szeretetre” való téves asszociációt pedig szeretném kiküszöbölni.

18 *Mozi* XII (*Gong Meng*) 13. Ugyanakkor a gyermekeket sem kímélte: „Még az érző szívű apa sem fogja szeretni haszontalan fiait.” *Mozi*, I (*Qin Shi*) 6.

letett, nem sok szava lehetett. Menciusz azt is összefoglalta, hogy kora mit tekintett a szülők iránti tiszteletlenség öt módjának. Három a szülők eltartását fenyegette: ezek a munkavégzéssel kapcsolatos lustaság, az iszákosság vagy szerencsejáték formájában megnyilvánuló szenvedélybetegség, valamint vagyonhoz, pénzhez, feleséghez és gyermekekhez való túlzó ragaszkodás. A negyedik a fülek és szemek azon vágyainak követése, amelyek szegényt jelenthetnek a szülőkre nézve. Az utolsó a vakmerő és civakodó viselkedés, amelyek veszélybe sodorják a szülőket.¹⁹

A gyermeki állapot idealizálása

Menciusz rendszere annyira erősnek és stabilnak bizonyult, hogy ellenvéleményt szinte csak a társadalmi rendszerhez képest kívülről nézőpontból lehetett megfogalmazni. Így tett például kortársa, az önként vállalt remeteéletet élő Zhuang Zhou is, aki a szertartásossággal és szokásokkal ellentétben a szülőtisztelttel kapcsolatban az őszinte érzelmeket, a hiteles viszonyokat hangsúlyozta. Ő azt a szülőtisztelő fiút tartotta a leg többre, aki nem hízelgett apjának.²⁰

Nála jelent meg az a filozófiai taoizmusban később fontossá váló gondolat, hogy a gyermeki állapot külön, mint a felnőttké. Szerinte ugyanis a gyermek még nincs tudtában annak, hogy mit miért tesz, ezáltal nyomorúságot és boldogságot sem képes érezni, a gondok tehát elkerülnek.²¹ E gondolat továbbvitelének következménye az az állítása is, miszerint a gyermek tanítómenter nélkül, természetes közegében magától is megtanul beszélni. Azaz az oktatás-nevelés teljesen felesleges, nem segít az emberen.²²

Ezek a koncepciók a közismert taoista műben, az *Út és erény könyvében* (*Daodejing*) öltöttek szisztematikusabb formát. A *Daodejing* szerint a bölcs ember „félénken él az égalattiban, és az égalattiért együgyű lesz”, valamint „mindent úgy érzékel, mint egy csecsemő”.²³ Képes olyan harmonikussá válni, mint a csecsemő, aki „birtokában van az erény (*de*) teljességének. [...] Csontjai gyengék, izmai lágyak, mégis szilárdan tartja [a *daot*].”²⁴

Ez lényegében a konfuciánus értékrend és társadalomszemlélet feje tetejére állítása. Hasonlít hozzá szerkezetében, csak éppen ellentétes előjellel. Ha a társadalomban a szertartásokat ismerő öreg a legfontosabb személy, és a gyereknek önmagában alig van értéke, úgy a taoizmusban a gyermeki állapot lesz az

19 Mengzi VIII (*Li Lou* II) 58.

20 Zhuangzi XII (*Tiandi*) 14.

21 Zhuangzi XXIII (*Gengsang Chu*) 6.

22 Zhuangzi XXVI (*Waiwu*) 6.

23 *Daodejing* (*Az út és erény könyve*) XLIX., in Tőkei Ferenc: *Kínai filozófia. Ókor II.* Magiszter Társadalomtudományi Alapítvány, Budapest, 2005, 33–34.

24 *Daodejing* LV. uo. 35–36.

ideális. A bölcs ember egy csecsemőhöz vagy „megmunkálatlan fadarabhoz”²⁵ hasonlatosan egyszerű (*su*) és érintetlen.

A társadalom által ránk erőltetett normák, mesterkéltszertartások és konvencionális ismeretek csak megrontják az embert. Ezek elvetésével a társadalom is jobb lenne: „Ha elvetnénk az emberséget (*ren*) és az igazságosságot (*yi*), akkor a nép újra szülőtisztelő (*xiao*) és gyermekét szerető (*ci*) lenne.”²⁶ Látható tehát, hogy a filozófiai taoizmus lényegében a konfucianizmus ellentétét, komplementerét alkotta. Ez a duális viszony a harmadik fontos bölcsesleti irányzat, az indiai buddhizmus megjelenéséig olyan szoros maradt, akár a *yin* és *yang*.²⁷

A hagyományos kínai gyerekkép kikristályosodása

Míg Európa nagy részén a 13. századig a gyermeket lényegében kis felnőttnek tekintették, nem véve figyelembe fejlődési sajátosságait, a kínai források régóta kihangsúlyozták, hogy a gyermek gyenge, sérülékeny.²⁸ Míg ez a filozófiai taoizmusban az erény birtoklásának értékévé vált, a konfucianus gyakorlat a gyermek védelmét és nevelését szorgalmazta. Ez a védőburok általában hatéves korig tartott, ahonnan is az apa távolságot vett fel gyermekeitől, nehogy a szoros érzések gátját szabják a gyermek fejlődésének.

Hagyományos társadalmakban, így az ókori Kínában is, elsősorban a (nagy)családi környezet a nevelés terepe. A kínai család patriarchális és patrilineáris alapokon nyugodott, a nevelés pedig a konfucianus tanításokon alapult, és egyirányú volt, az atyáról fiúra szállt.²⁹ A gyermeknek a tanulás átmeneti időszaka után 14–19 éves kora között felnőtté kellett válnia a korszak nemmel és társadalmi osztállyal kapcsolatos elvárásainak megfelelően.³⁰ Ekkor rendszerint felnőtt nevet is kapott, és elhagyta gyermeknevét.

A gyermek, mint korábban jeleztem, hagyományosan időskori befektetést jelentett a szüleinek, mindezek mellett azonban a kitörési lehetőség is benne rejtett – elsősorban a vizsgarendszer felállítása óta. A császárkori kínai társadalom ugyanis nem osztható merev társadalmi osztályokra. Az elit dinasztiaaváltásonként szinte teljesen lecserélődött, a társadalmi ranglétra legalján lévő kereskedők pedig vagyonuk segítségével könnyedén feljebb jut-

25 *Daodejing* XV., XIX., LVII. uo. 21., 23. és 37.

26 *Daodejing* XIX. uo. 23.

27 Leung, i. m. 222.

28 Wu, David Y. H.: Parental Control, in Lau, Sing (szerk.): *Growing Up the Chinese Way – Chinese Child and Adolescent Development*. Chinese University Press, Hong Kong, 1996, 21.

29 Levy, Marion: *The Family Revolution in Modern China*. Harvard University Press, Cambridge, 1949.

30 Goh, Esther C. L.: *China's One-Child Policy and Multiple Caregiving*. Routledge, New York – London, 2011, 3.

háltak. Ehhez elég volt egyetlen tehetségesebb fiú utóddal bírniuk, aki, miután drágán kitanították, az állami hivatalnokvizsgákon jól szerepelve, származásától függetlenül, magas állásba juthatott. Ilyen módokon egy, az erőforrásaival jól gazdálkodó, leleményes család nemzedékek alatt társadalmi osztályt válthattott – de balszerencse, tékozlás vagy kegyvesztés esetén ugyanilyen gyorsan le is süllyedhetett. A társadalmi rugalmassággal járó lehetőségek és veszélyek tovább gyengítették a primogenitás érvényesülését: az egész család sorsa múlhatott az örökösön, így az utódok közül a legtehetségesebbet kellett kiválasztani.

Érdekes megfigyelés, hogy a Song-dinasztia időszakáig (1127–1279) a művészetekben sem vált fontossá a gyermekábrázolás.³¹ Bár innentől kezdve egyre népszerűbb téma, de ezután sem önmaguként, mint a jelen gyermekei bukkantak fel, hanem mint a család jövőjének biztosítékai, az eljövendő örökösök és gondozók. A „száz gyermek” (*bai zi*) ábrázolása az áldás, a jó szerencse szimbólumává vált.

Fontos hangsúlyozni, hogy bár a fiúábrázolások mellett előfordulnak lányillusztrációk is, ezek száma minimális, s két fontos szempontból is különbözik a fiúkétól. Egyrészt az ábrázolásokon a lányok mindig kevesebben vannak, mint a fiúk. Ezenfelül míg a fiúcskákat általában vagy szórakoztatják, vagy felvigyázzák, a lányok vagy magukban tevékenykednek, vagy maguk is a fiúkra vigyázókként szerepelnek.³² A sok-sok fiúgyermek ábrázolása jól kifejezi a kínai kultúra egyik legalapvetőbb értékét: több fiúörökösrel bírni a legértékesebb dolgok közé tartozik. A klasszikus kínai művészetben kialakuló standard gyermekábrázolás így lényegében az addigi társadalmi rendet szolgálta, és megerősítette azt.

Nagy általánosításban leszögezhető tehát, hogy a hagyományos kínai gyerekkép évezredek át lényegét tekintve változatlan maradt. Ehhez képest az elmúlt százötven év olyan hatalmas és radikális változásokat hozott, hogy részletesebben tárgyalnunk kell, amit ismét csak a társadalmi környezet felvázolásával vezetek be.

Modern hatások, szélsőséges megnyilvánulások

Kína az elvesztett ópiumháborúk okozta kulturális sokkból először az „önerősítés” útján, technikai újdonságok átvételével próbált meg kitörni – kevés sikerrel.³³ A 19. század végére a mandzsu kormányzó elit még nem, de a kínai értelmiség már kezdte felismerni, hogy nem elég a technikai tudást importálni Európá-

31 Bartholomew, i. m. 27.

32 Uo. u

33 Yanming, An – Liang Shuming: Eastern and Western Cultures and Confucianism in Cheng, Chung-Ying – Bunnin, Nicholas (szerk.): *Contemporary Chinese Philosophy*, Blackwell Publishers, Oxford, 2002, 162.

ból, hanem alapvető értékrendszerbeli és intézményi megújulásra lesz szüksége Kínának ahhoz, hogy lemaradását ledolgozza.

A modernista eszmék iránti fokozódó érdeklődés természetesen a pedagógiát is érintette. Ennek köszönhetően a császárkor végére megkezdődött az ember és általa a gyerek egyéniségének felértékelődése, a személyiség szerepének egyre fontosabbá válása. Egy másik, keserűbb társadalmpolitikai felismerés azonban nagyobb hatásúnak bizonyult. A reformerek és szellemi forradalmárok, látva, hogy „régimódián” gondolkodó emberekkel nem lehet radikális változásokat elérni, figyelmüket a jövő állampolgára, azaz korszakuk gyermekei felé fordították, és arra a következtetésre jutottak, hogy a jövő fejlett és modern államához elsősorban a gyerekeket kell átalakítaniuk.

A gyerekek ilyen irányú nevelését azonban akadályozta a hagyományos kínai családrendszer, ezért 1949-es hatalomra kerülésével a Kínai Kommunista Párt olyan, a társadalom egészét átalakító intézkedések bevezetésébe kezdett, amelyek közvetlen vagy közvetett módon a nagycsaládi rendszert is megbontották, hogy nagyobb állami ellenőrzés alá kerülhessen a gyermeknevelés.³⁴ Igyekeztek visszaszorítani a szervezett házasságok szokásrendszerét, valamint a házasságok és temetések túlzó költségeit. Az addigi patriarchális családképet tovább gyengítette, hogy nemi egyenlőséget hirdettek, amit közel azonos bérek előírásával, valamint a nemi különbségek elnyomásával igyekeztek megvalósítani. Nem véletlenül írja Susan Brownwell, hogy „a sötétszínű, nemi jelleget elrejtő egyenruhájú, tökéletes összhangban gyakorlatozó kínaiakról szóló új felvételek százai a Nyugat számára a maoista korszak egyik legtartósabb képévé vált”.³⁵

Emellett szorgalmazták a minél nagyobb gyerekvállalást is, azon az alapon, hogy minél több a munkás, annál erősebb az ország.³⁶ Ez a propagandakampány a javuló életkörülményekkel karöltve baby boomhoz vezetett, a termékenységi ráta tartósan családonként öt gyermek fölé emelkedett. Ennek hatására három évtized alatt Kína lakossága a duplájára nőtt, a Föld legnépesebb országává téve az országot.

A lakosság robbanásszerű növekedésével párhuzamosan azonban az életszínvonalat nem sikerült magasabbra emelni. Félő volt, hogy túlnépesedési válság alakul ki. A hetvenes években ezért átfogó ellenirányú kampányba kezdtek „később, ritkábban, kevesebbet” (*wan, xi, shao*) hívószavakkal, fogamzásgátló (mód)szerek országos szintű terjesztésével. Ez a propaganda is sikeresnek bizonyult, a kínai párok a korábbi időszakhoz képest később kötöttek házasságot, később vállaltak gyereket, és

34 Goh, i. m. 3.

35 Brownell, Susan: *Training the Body for China: Sports in the Moral Order of the People's Republic*, The University of Chicago Press, Chicago – London, 1995, 58.

36 Salát Gergely: Demográfiai folyamatok Kínában, *Kommentár*, 2012/1. A cikk kiváló összefoglalója a Kínai Népköztársaság demográfiai folyamatainak.

abból is kevesebbet, nagyobb időközök elteltével. Egy évtized alatt a termékenységi ráta körülbelül a felére zuhant.³⁷

Egy gyermek, négy évtized

A kínai társadalom mérnökei tehát tíz év alatt fordítottak a demográfiai mutatókon, az eredmények azonban nem bizonyultak elegendőnek a Mao halála után hatalomra került, gazdasági nyitásra kész új vezetésnek. Egyikük, Song Jian ugyanis a nemzetközi közhangulatban terjedő túlnépesedési pánik hatására kiszármoltatta, hogy Kína ideális populációja körülbelül 700 millió fő.³⁸ Belső pártharcok árán, de elfogadtatott egy olyan tervet, amely 2080-ra ezt a népességszámot célként tűzte ki, méghozzá a gyermekvállalás kollektivizációja által. Az 1979-ben bevezetett „családtervezési politika” (*jihua shengyu zhengce*), bár elnevezésében sehol sem szerepelt az egygyerekes megkötés, a gyakorlatban mégis egykepolitikát jelentett.³⁹

Az ideiglenes intézkedést nem országosan, hanem tartományi szinten vezették be, s akár járásonként eltérő módon tartatták be, számtalan kivételt alkalmazva. A nem *han* származású nemzeti kisebbségek például kezdetek óta több gyermeket vállalhattak, a „kihalás szélén álló” veszélyeztetett népcsoportok családjai pedig korlátlan számban vállalhattak gyermeket.

A szabályozást betartó családok extra juttatásokban részesülhettek, míg megsértői nemcsak bírságot kellett fizessenek, de a propaganda felelőtlen állampolgárokként kezelte őket, elzárva előlük az ingyenes ellátások, a munkahelyi juttatások és a párbeli előrelépés lehetőségeit. Az alapvetően anyagi jellegű motiválás mellett azonban rendre súlyos helyi túlkapások, kényszerabortuszok, gyerekgyilkosságok is előfordultak.

Míg eleinte elsősorban a sűrűn lakott városias területeken tartatták be a legkeményebben az intézkedést, mégis vidéken váltotta ki az első nagyobb elégedetlenségi hullámot, ahol a propaganda pszichés nyomása és a gazdaságilag motiváló tényezők kevésbé érvényesültek, a szüleit eltartó, földművelő fiúgyermek hagyománya azonban még erősen élt. Így 1984-ben engedélyezték a falusi, földművelésből élő családoknak, hogy második gyereket is vállaljanak, elsősorban akkor, ha az első gyermek elhunyt, munkaképtelenné lett nyilvánítva vagy lánynak született. A gyermekképzés tehát alig változott.

37 Feng, Wang et al.: Can China afford to continue its one-child policy?, *AsiaPacific Issues*, 77. East-West Center, Honolulu, 2005.

38 Zubrin, Robert: *Merchants of Despair – Radical Environmentalists, Criminal Pseudo-Scientists, and the Fatal Cult of Antihumanism*, The New Atlantis Books, New York – London, 2012.

39 A téma összefoglalását ld. Huang, Lucy Jen: Planned Fertility of One-Couple/One-Child Policy in the People's Republic of China, *Journal of Marriage and Family* 44/3. 775–784.

A kilencvenes évek szigorúbb periódusa után az új évezredben, az egykenemzedék szülői korba kerülésével újra enyhíteni kezdtek a szabályozáson. Katasztrófák, így például a 2008-as szecsuáni földrengés után a gyászoló anyáknak engedélyezték új gyermek vállalását. Számos esetben a kvótát házasságonként mérték, így válásokkal és újra házassodásokkal egy kínainak a szabályozást betartva akár több gyermeke is lehetett. Rendszerint engedélyezték az egykeszülőknek, hogy két gyermeket vállaljanak, sok járásban azonban egy idő után már akkor is megtették ezt, ha csak az egyik szülő volt egyke.⁴⁰

A családtervezési politika következményei

Természetesen azokra, a kínai nyitás óta felemelkedett társadalmi rétegekre, amelyek jelentős vagyonukat magáncégeknek és magánvállalkozásoknak, nem pedig állam intézményeknek köszönhetően szereztek, anyagi stabilitásuk miatt a családtervezési politika cikkelyei kevésbé elrettentő erejűek. Meglepő módon mégis ez a tehetősebb, urbánus réteg az, amelyik leginkább magáévé tette a politika által kihirdetett elveket, és értékként kezelte őket. A nagyvárosokban – és Kína lakosságának több mint fele már városokban lakik – a nők egyre nagyobb része nem használja ki a kvótaengedményét, és megmarad az egy gyermek mellett.⁴¹ Sanghajban és nagyobb városokban az önként vállalt gyermektelenség sem számít már rendkívülinek. A fogyasztói értékrendszer felől nézve – a kortárs kínai kultúra pedig sok szempontból „vadkapitalista” jegyeket mutat – ez nem is olyan meglepő, hiszen a gyereknevelés állami támogatások nélkül rendkívül drága befektetés.

A társadalmi átalakulásokkal, ahogy a városi nők egyre nagyobb része keresett magának állást, félig-meddig a nagyszülőkre hárult a gyermeknevelés, így egyre gyakoribbakká váltak a háromgenerációs családok. Ehhez kötődik a kínaiak által 4:2:1 szindrómának nevezett jelenség – egy gyermekre normális esetben két szülő és négy nagyszülő jut. Ez két szempontból aggasztotta a kínai közvéleményt. Egyrészt a jövőre nézve, hiszen a társadalom öregedésével előbb-utóbb ennek az egy gyermeknek kell majd eltartania idősebb rokonait. Másrészt a jelen felől: a média a szabályozás bevezetésétől kezdve „napocskáknak” és „császárocskáknak” (*xiao huangdi*) bélyegezte az egykéket, ezzel utalva a családban elfoglalt központi helyükre, és a veszélyre, hogy státusukból fakadóan elkényeztethetik, félrenevelhetik őket. Ezeket a közkeletű nézeteket alátámasztották olyan kínai kutatások, amelyek azt mutatták ki, hogy az egykéek egocentriku-

40 Johnson, Kay Ann: *China's Hidden Children – Abandonment, Adoption, And The Human Costs of The One-child Policy*, The University of Chicago Press, Chicago, 2016, 169–170.

41 Goh, i. m. 5.

sabbak a testvérrel bírónál, valamint engedetlenebbek és tiszteletlenebbek az idősebbekkel – bár nemzetközi kutatások szerint az egyesség önmagában még nem jelent kimutatható előnyt vagy hátrányt a proszociális viselkedés kialakulásában.⁴²

Annyi bizonyos, hogy az egyikék vállára mai napig komoly terhek nehezednek családtagjaik elvárásai formájában. Egyedül ők képesek valóra váltani szüleik családjuk felemelkedésével kapcsolatos reményeit. Rokonaik az ő tanulmányi, majd később anyagai sikereikért vállalják áldozataikat, azt remélve, hogy azok majd megtérülnek. Az így kialakuló versenyszellem miatt sok tanuló a normál iskolaidő után késő estig *buxibanban*, cram schoolban tanul, hogy növelje előnyét kortársaival szemben,⁴³ hiszen egyetlen és megismételhetetlen érettségi vizsgán múlik az, hogy kit milyen egyetemre vesznek fel, mit tanulhat tovább.⁴⁴ Emiatt a gyerekeket körülbelül másfél éves koruktól kezdve folyamatosan ellenőrzik, és ha kell, korrigálják viselkedésüket. Ez a fokozott kontroll az önállóság, az önálló döntés hiányához vezet. Magam tapasztaltam, milyen sok diáknak szinte kulturális sokkot és megoldhatatlan problémákat jelent az, hogy az egyetemeken koedukált oktatás zajlik, hogy már nincs uniformis, így ki kell alakítania valamilyen önálló ízlést.

Ahelyett azonban, hogy az egyikéket elkényeztetett császárcsiskáknak vagy szüleik által elnyomott szolgáknak tekintenénk, érdemes jobban megvizsgálni a jelenséget. Esther Goh hívta fel arra a figyelmet, hogy a városokban elterjedő háromnemzedékes családmodell elemzésével sokkal árnyaltabb képet kaphatunk a kortárs Kína egyke gyermekeinek helyzetéről.

Az idősök helye a társadalomban például teljességgel megváltozott. Míg régen a felnőtt is köteles volt a szülőltisztelet nevében saját szüleiére hallgatni, ma a nagyszülők gyakran félnak megnevelni unokáikat, vagy gyermekükre hagyják a dolgot.⁴⁵ A hagyományos apakép is megváltozott: egy mai apának már illelme vennie gyermekei egyéni szükségleteit; az apákat

42 Uo. 132. A leírt engedetlenség, illetve antiszociális viselkedés a kutatások szerint sokkal szorosabb összefüggésben áll a kínaiakra hagyományosan jellemző tekintélyelvű nevelési stratégiáival, amelyek a szülői kényszer, a büntetések (kilitásba helyezése) miatt, valamint az elegendő érzelmi támogatás, útmutatás és magyarázat hiánya folytán könnyen vezetnek a gyermekekben zavarhoz, frusztrációhoz, bizonytalansághoz, így deviáns társadalmi viselkedéshez és kortársi elutasításhoz is. Xinyin, Chen et al.: Authoritative and Authoritarian Parenting Practices and Social and School Performance in Chinese Children, *International Journal of Behavioral Development* 21, 1997/4, 867.

43 Érdemes megjegyezni, hogy a kínai oktatásnak mai napig hangsúlyos részét képezi az ősi időkből eredeztethető recitáló tanulás, a szövegek (gyakran értelmzés nélküli) hangos ismételtetése, „mantrázása”.

44 Kínát a felvilágosodás és az orientalizmus mint az oktatás kultúráját ismerte meg. Ezt árnyalják azok a vélemények, melyek szerint a kínai oktatási kultúra sajátossága leginkább a „vizsgapokol” szóban foglalható össze. (Ld. Wu, i. m. 35.)

45 Goh, i. m. 124.

rendszerint aggasztja, mit gondol róluk a gyermekük.⁴⁶ A szülők gyermekeikre egyre kevésbé mint időskori anyagi befektetésre (*yang er fang lao*), jóval inkább mint időskori társra (*yang er pei lao*) tekintenek.⁴⁷ Így az anyák is egyre erősebben függenek érzelmi- és pszichológiailag gyermekeiktől.

Goh a „nemzedékközi nevelői koalíció” kifejezésével arra utal, hogy bár az unoka megnevelésére összefogó szülők és nagyszülők célja általában azonos, de a generációk felfogása jelentősen eltér a neveléssel kapcsolatban, ennek következtében a nevelésben rendszerint következtlenység és koordinációhiány lép fel, amit a gyermekek ki is használnak – szakszóval megtanítanak hasítani.⁴⁸ Ehhez járul hozzá az is, hogy az egyke gyermekeknek gyakran kell gondozóikkal törődniük, a közöttük kipattanó vitákat elsimítaniuk, álláspontokat közvetíteniük. Ezek a tényezők valójában mozgásteret biztosítanak az egyke gyermek kapcsolati tőkéjének fejlesztésében, így hatóerejében, önállóságában is. Ezek miatt nevezi Goh a jelenkor egyke kínai gyermekeit „magányos taktikusoknak”, akiknek folyamatosan gondozóik elvárásai és önnön szükségleteik között kell egyensúlyozniuk, ezekkel a kihívásokkal azonban gyermekként, egyedül kell megbirkózniuk.⁴⁹

*

A családtervezési politika számos más nem várt következménnyel is járt. A szabályozás bevezetése utáni időben elterjedt gyakorlat alakult ki a kvóta felett született (leány)gyermekek nyílt és hivatalos örökbeadására – közeli barátoknak, rokonoknak. Ezt a lehetőséget azonban hamarosan korlátozták, emiatt megszorodtak az illegális adoptációk, jelentősen rontva az adoptáltak életminőségét, lehetőségeit.⁵⁰ Sokan úgy próbálták elkerülni a büntetéseket, hogy be sem jelentették gyermekük születését. Őket, a regisztrálatlan, jogi értelemben nem létező személyeket nevezik fekete gyerekeknek (*heihaizi*). Mivel törvényen kívüliként semmiféle hivatalos intézménnyel nem kerülhetnek kapcsolatba, ezért általában családi vállalkozásokban rejtve dolgoztatják őket. Létszámuk a népszámlálások adatai alapján a kilencvenes években meghaladta a nyolc és fél milliót, bár azóta számuk fokozatosan csökken.⁵¹

Ezek mellett megnövekedett az érdeklődés az ikrek iránt is, mivel az ikerszülések kvótakivételnek számítanak. Az ikrekkel

46 Uo. 129.

47 Részletes elemzés: Ye, W. Z: *Haizi Xu Qiu Lun – Zhong Guo Haizi De Cheng Ben He Xiao Yong (Chinese Theory of Children's Needs – The Cost and Profits of Raising Children in China)*, Fudan University Press, Shanghai, 1996.

48 Goh, i. m. 129.

49 Uo. 10.

50 Johnson, i. m. 163.

51 Yingying, Zhou: *Uncovering Children in Marginalization. Explaining Unregistered Children in China*, IUSSP General Conference, Tours (France), 2005. június 14.

kapcsolatos kutatások és a különféle ikerterhességeket elősegítő csodaszerek piaca is jelentősen megnövekedett.⁵² A tehetősebb rétegek körében pedig hódít a szülésturizmus, mivel ezek is kivételt jelenthetnek. Mióta a belügyeiben elvileg független Hong Kong szigorította a szüléssel kapcsolatos törvényeit, sokan a legközelebbi vízummentesen látogatható USA-külbirtokra, az Északi-Mariana-szigetekre utaznak szülni. Mindezek a jelenségek nagyfokú korrupció nélkül nem valósulhattak volna meg, s maguk után vonták egy, a gyerekvállalással kapcsolatos féllégális vagy illegális ipar kialakulását.

Bár a nők életminősége 1949 óta fokozatosan javult, és a népi Kína rendszerint a legjobb egyharmadban végez az országokat nemi egyenlőtlenségek alapján sorrendbe rakó listákon, a nyers adatok elfednek egy aggasztó jelenséget. A társadalomban egyre kevesebb a nő, az utóbbi évtizedben 100 lány újszülöttre körülbelül 120 fiú jutott. Azaz, ha meghatározható a család egyetlen leendő gyermekének neme, akkor a családok többsége a fiúkat többre értékeli. Az elférfiasodó társadalom már most problémákat jelent, és a kimutatások szerint egy évtizeden belül több mint 30 millió házasulandó korban lévő férfinak matematikailag sem jut majd kínai feleség, amely miatt családjuk, így utódaik sem lehetnek.

A kínai születésszabályozással kapcsolatos adatok titkosítottak, a családtervezési politika hatásával kapcsolatban így sokszor csak becslést értékekkel rendelkezünk. Így az sem biztos, mekkora részük történt önként, és mennyi kényszer hatására. 1979 óta összesen körülbelül 300–400 millió gyermek, átlagolva évente mintegy Magyarországnyi ember nem születhetett meg a szabályozás következtében.

Ami biztosabb, hogy a termékenységi ráta a hatvanas évek végi csúcstól jelentő 6 gyermek/nőhöz képest mára tartósan az 1,5 körüli értékre esett⁵³ – míg a természetes reprodukcióhoz szükséges standard ráta a 2,1. Tudományos vita tárgyát képezi ugyanakkor az a kérdés, hogy ezek a változások szükségszerűen a családtervezési politika eredményei-e, vagy maguktól is megtörténtek volna a nyitás óta történt gyors és radikális kulturális és társadalmi átalakulások hatására. Irán, Thaiföld és több indiai állam ugyanis hasonló csökkenést produkált, azonban az egy gyermekes politika bevezetése nélkül.⁵⁴

A legtöbb előrejelzés abban egyetért, hogy a kínai lakosság növekedése 2030 körül eléri a csúcstát, majd fokozatosan csökkenni fog a népességszám. A régió más országaiban megfigyelhető folyamatok, így a japán és dél-koreai társadalmak ijesztő gyerekvállalási és öregedési mutatói tükrében talán nem megle-

52 *China: Drug bid to beat child ban*, China Daily, Associated Press, 2006. február 14.

53 Wang, i. m. 125.

54 Uo.

pő, hogy 2015 végén a Kínai Kommunista Párt kihirdette, eltörli az eddigi szabályozást.

A kínai egygyermekes politika így, bár a maga 37 évével a KKP leghosszabb kampányának bizonyult, formálisan véget ért. Aki azonban a gyermekvállalás demokratizálódását várta a változástól, annak csalódnia kellett. A KKP továbbra is elsősorban a demográfiai folyamatokra reagálva hozza meg társadalomformáló döntéseit. A népi Kína törvénybe foglalt hivatalos álláspontja 2016 óta talán nem meglepő módon a „kétgyermekes politika”.⁵⁵

Ha végigtekintünk a kínai civilizáció több ezer éves történelmén, azt láthatjuk, hogy a gyermekek megítélése hosszú időn át, szinte változatlanul a családban betöltött szerepükön múlt. A család pedig a szülőtisztelet szívós normájának köszönhetően sokkal inkább a szülők, semmint a gyermekek körül forgott. A jelen fiataljaira ugyanúgy ránehezedik a jövőbeli felnőtt képe: ők a család sorsának kulcsai. Bár az elmúlt százötven év sok változást hozott,⁵⁶ a ma Kínájában gyerekek lenni most is hasonló terhekkel jár, mint háromezer éve.

55 *Top legislature amends law to allow all couples to have two children*, Xinhua News Agency. 2015. december 27.

56 A kínai kultúrával kapcsolatban gyakran felvetik, általában a buddhizmus példáján keresztül, hogy kellő idő alatt minden külső hatást megemészti, magába olvaszt és közben teljesen „elkínaiasít”. Érdekes kérdés, hogy mit fog kezdeni Kína a posztmodern információs kultúrával, s hogy ez milyen hatással lesz a jövő gyermekére.